

Мачей КРОТОФІЛ,

доктор забітований, професор УМК,
Університет Миколая Коперника в Торуні,
Торунь, Республіка Польща

e-mail: makr@umk.pl

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6691-5532>

Maciej KROTOFIL,

Habilitated Doctor, Professor NCU,
Nicolaus Copernicus University in Toruń,
Toruń, Republic of Poland

Ігор СРІБНЯК,

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії
Факультету суспільно-гуманітарних
наук Київського столичного
університету
імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна

e-mail: i.sribniak@kubg.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9750-4958>

Ihor SRIBNIAK,

Doctor of History, Professor,
Head of the Department of World History,
Faculty of Social Sciences and Humanities,
Borys Grinchenko Kyiv
Metropolitan University,
Kyiv, Ukraine

Мілана СРІБНЯК,

докторка філософії, Державна установа
«Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»,
Київ, Україна

e-mail: sribnyak.milana@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1353-3001>

Milana SRIBNIAK,

PhD in History,
The State Institution "The Institute of World
History of the National Academy of Sciences of Ukraine",
Kyiv, Ukraine

Українська громада в таборі полонених офіцерів царської армії Ганновер-Мюнден, Німеччина (1917 — перша половина 1918)

Стаття розглядає створення та діяльність громади полонених офіцерів-українців у таборі Ганновер-Мюнден (Німеччина) у 1917 — першій половині 1918 років. Спільними зусиллями проводу Союзу визволення України й тих офіцерів, які вже мали вироблений національний світогляд, стало можливим організувати у таборі роботу культурно-просвітніх осередків і залучити до них таборян, які все ще коливалися у виборі своїх національно-політичних орієнтирів. Створення української громади в таборі було надважливим не тільки для національно-патріотичного виховання офіцерів-українців, але й для справи формування у таборах українських національних відділів після підписання мирної угоди між УНР і державами Почвірного союзу в лютому 1918 р. у Бересті. Нечисленній громаді офіцерів-українців вдалося закласти перші цеглини у підмурок майбутньої української армії. Дві дивізії синьожупанників були невдовзі роззброєні, проте їхній старшинський склад взяв діяльну участь у національно-визвольних змаганнях українського народу 1917–1921 рр.

Ключові слова: полонені офіцери-українці, табір Ганновер-Мюнден, культурно-просвітницька робота, українська громада, Німеччина.

Ukrainian Community in the Camp for Imprisoned Officers of the Tsarist Army in Hannoversch Münden, Germany (1917 — the first half of 1918)

The article examines the establishment and activities of the Ukrainian prisoner-of-war officers' community in the Hannoversch Münden camp (Germany) during 1917 and the first half of 1918. This development significantly intensified the process of awakening national consciousness among Ukrainian officers, which proved crucial for the subsequent formation of the Ukrainian army. Through the combined efforts of the Union for the Liberation of Ukraine leadership and officers who had already developed a strong national identity, it became possible to establish cultural and educational centers within the camp

and engage fellow prisoners who remained undecided about their national and political allegiances. The creation of the Ukrainian community in Hannoversch Münden held great significance not only for fostering national-patriotic education among Ukrainian officers but also for establishing Ukrainian national units in prisoner-of-war camps — an initiative that became feasible following the peace agreement between the Ukrainian People's Republic and the Central Powers signed in Brest in February 1918. Through the joint efforts of a relatively small group of Ukrainian officers, it became possible to lay the foundational groundwork for the Ukrainian army. Although the two Blue Coat divisions were subsequently disarmed, their officer corps actively participated in the Ukrainian people's national liberation struggle from 1917 to 1920.

Keywords: Ukrainian prisoner-of-war officers, Hannoversch Münden camp, cultural and educational work, Ukrainian community, Germany.

Одним із пріоритетних напрямів діяльності Союзу визволення України (СВУ) у таборах полонених царської армії було проведення національно-організаційної роботи з вояками українського походження. Нечисленну категорію полонених з числа останніх (йшлося про тих, хто вже мав виразну національну самоідентифікацію) виокремлювали із загальної маси таборян і переводили до українських таборів, що були створені у Німеччині протягом 1915 р. СВУ докладав усіх зусиль для налагодження національно-патріотичної роботи в середовищі полонених офіцерів-українців, які утримувались окремо від нижчих чинів (солдат й унтерофіцерів) у кількісно невеликих таборах. Щоправда, здійснення такої діяльності в ширших масштабах стало можливим тільки після Лютневої революції в Росії, до цього ж часу СВУ був змушений обмежуватися лише надсиланням української періодики та літератури усім охочим офіцерам, що здійснювалося у приватній спосіб, аби не афішувати перед таборовим загалом їхньої україноцентричної позиції. Відкрита демонстрація таких поглядів могла зробити офіцера цілковитим «ізгоем» у його таборі — через часті випадки оголошуваного таким особам бойкоту з боку чорносотенної більшості. Адепти «єдиної та неделімої» Росії чинили на сміливців страшенний психологічний тиск, тому випадки відкритої підтримки визвольних гасел СВУ в середовищі царського офіцерства до 1917 р. були лише поодинокими.

Кардинальні революційні перетворення в Росії та подальше її заглиблення у вир анархії та безладу значною мірою сприяли демонтажу старих уявлень, до того ж офіцерів перестала зв'язувати військова присяга вже неіснуючому російському самодержцеві, натомість політичні події в Україні (створення УЦР, поступове набуття Україною широких автономних прав, проголошення УНР тощо) давали українцям у таборах надію на краще. Все більше й більше офіцерів-українців починало розуміти приреченість Росії, а після більшовицького перевороту процес національного освідомлення в офіцерських таборах набув нових потужних обертів.

Утім, слід відзначити, що офіцери-українці переважно вагалися зробити свій політичний та національний вибір, бо надто тривалим був процес їх русифікації, що в лавах російської армії не припинявся ані на хвилину.

Та попри спротив процесам українізації з боку монархістів і російських націоналістів, значна кількість офіцерів-українців демонструвала невідворотне бажання повернутися до своїх національних джерел, наслідком чого стала поява у таборах полонених українських гуртків, члени яких засновували «малоросійські» бібліотеки, наважувалися передплачувати українські пресові видання, займалися самоосвітою та долучалися до дискусій на політичні й національні теми, все послідовніше виявляючи свою прихильність до українського національно-визвольного руху.

Історія функціонування табору полонених офіцерів царської армії Ганновер-Мюнден (*Hannoversch Münden*), як і діяльність у ньому українського гуртка (громади), належить до числа малодосліджених тем. Практично весь масив інформації про нього донедавна обмежувався лише двома короткими нарисами. Автори цих розвідок намагалися узагальнити дослідження з історії діяльності української громади у згаданому таборі, проте їхні книги містили доволі обмежений обсяг інформації¹. Малоінформативним був зміст і окремої розвідки автора цієї статті, особливо щодо полонених офіцерів царської армії у Німеччині². Поодинокі згадки про табір присутні у книзі Ярослава Тинченка (але лише в контексті відтворення долі тих офіцерів-українців,

¹ Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920 рр.). Київ, 1999. С. 136–139; Сидоренко Н. Національно-духовне самоствердження. У 3-х ч. Ч. І. Українська таборова періодика часів Першої світової війни. Київ, 2000. С. 87–94.

² Срібняк І. Культурно-просвітницька та організаційна діяльність полонених офіцерів-українців російської армії в таборах Німеччини і Австро-Угорщини у 1917–1918 рр. *Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика*: збірник наукових праць кафедри історії України та зарубіжних країн. *Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія»*. Київ, 2000. Вип. 4, № 1. С. 173–190.

які там у свій час утримувалися)³, та в статті Івана Патера, де йшлося про специфіку національного освідомлення полонених офіцерів-українців⁴.

Ця стаття ґрунтується здебільшого на архівних джерелах, опрацьованих у ЦДАВО України, і проливає додаткове світло на процеси, які відбувались у середовищі полонених офіцерів царської армії на завершальному етапі Першої світової війни. Крім того, було використано й документи зі «Збірки світлин» II військового відділу Музею визвольної боротьби України у Празі, що зараз зберігається у Центральному державному аудіовізуальному та електронному архіві. На фотографіях згадуваної «Збірки...» — Рада Української громади табору, один з організаторів культурно-освітньої роботи у таборах полонених українців В. Сімович з групою старшин, «кухонна комісія» капітана Олександровського, члени «Музичного гуртка» Української громади тощо⁵. Водночас варто відзначити джерельну вагомість матеріалів безпосередніх учасників тих подій, спогади яких вийшли друком у другій половині 1930-х років⁶.

Метою статті є висвітлення діяльності громади полонених офіцерів-українців у таборі Ганновер-Мюнден (Німеччина) у 1917 — першій половині 1918 років.

Ще навесні-влітку 1916 р. СВУ поділився з німецькою владою ідеєю створення окремого табору для офіцерів-українців, проте через скепсис і протидію декого з чільних урядовців військового міністерства Німеччини (*Königlich Preußische Kriegsministerium* — Королівське пруське військове міністерство) позитивно розв'язати питання так і не вдалось⁷. Настрої німецьких політиків і генералітету кардинально змінилися з поваленням царату в Росії (лютий 1917 р.), після чого СВУ домогся отримання дозволу на проведення українізації офіцерського табору в Ганновер-Мюндені та створення в ньому національної організації — Української громади.

Провід нею здійснювала рада на чолі з капітаном Мусієнком, до її складу входили також поручик Олександр Вишнівський, підпоручики Тимофій (Тимош) Омельченко й Костянтин Максимович, прапорщики Микола Трезвінський, П. Крисін і М. Артюхов (Артюх)⁸. Як згадував один із найактивніших членів української громади Т. Омельченко, її заснування було полегшено тривалою підготовчою роботою, що провадилася членами «ініціативного українського гуртка», створеного в офіцерському таборі Найсе Шлеск, і полягала в організації викладів з української мови та історії⁹ (рис. 1).

Рис. 1. Загальний вигляд табору полонених офіцерів-українців зі складу царської армії Ганновер-Мюнден, Німеччина (фрагмент) (б.д., орієнтовно 1917 — перша половина 1918). (ЦДАЕА. Од. обл. А-83, П-39)

І хоча діяльності Товариства чинили завзятий спротив офіцери-росіяни й малороси, український гурток поступово збільшувався (до його складу у квітні 1917 р. входило близько 120 осіб)¹⁰, чим слід завдячити активній роботі підпоручика Г. Сиротенка й військового урядовця М. Пащенка-Вовчка. Останній до війни працював народним вчителем і журналістом та, маючи непересічний ораторський хист й організаційні здібності, зумів створити у таборі театр, хор, оркестр, фотомайстерню і художню студію. Крім того, М. Пащенко читав для полонених офіцерів-українців лекції з історії та теорії української мови¹¹. До числа активістів Української громади належав і вже згадуваний поручик О. Вишнівський, який відразу після прибуття до табору жваво взявся до роботи, беручи участь у різних таборових заходах, зокрема й у діяльності українського аматорського театру¹². Всі охочі могли стати учасниками

³ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Київ, 2007. Кн. 1. С. 174–175, 309.

⁴ Патер І. Просвітня праця галичан серед військово-полонених українців російської армії в таборах Австро-Угорщини та Німеччини (1914–1918). *З історії західно-українських земель*. 2016–2017. Вип. 12–13. С. 121–143; Патер І. Союз визволення України: військово-політичний аспект (1914–1918 рр.). *Військово-науковий вісник*. 2021. № 35. С. 81–113.

⁵ Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів (далі — ЦДАЕА). Альбом-83, П-39, П-40, П-41, П-42, П-43.

⁶ Омельченко Т. Мої спогади про Синіх. *За Державність*. Варшава, 1937. Ч. 7. С. 57–67; Зелінський В. Синьожупаники. Берлін, 1938. 76 с.

⁷ Центральний державний архів вищих органів влади України (далі — ЦДАВО України). Ф. 4406. Оп. 1. Спр. 84. Арк. 130.

⁸ Там само. Ф. 3533. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 13.

⁹ Там само.

¹⁰ Тинченко Я. Белая гвардия Михаила Булгакова. Киев — Львов, 1997. С. 55–56.

¹¹ Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття (1917–1921 роки). Київ, 1995. Ч. 1. С. 176.

¹² Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття (1917–1921 роки). Київ, 1995. Ч. 1. С. 176.

«Музичного гуртка» Української громади (рис. 2) або спрямувати свою енергію на покращення харчування таборян, увійшовши до складу «кухонної комісії» капітана Олександровського¹³ (рис. 3).

Рис. 2. Члени музичного гуртка в театральній залі табору Ганновер-Мюнден. На стіні за спинами офіцерів зверху — портрет Т. Шевченка (б.д., орієнтовно 1917 — перша половина 1918). (ЦДАЕА. Од. обл. А-83, П-43)

Рис. 3. Члени «Кухонної комісії» та допоміжний персонал на кухні табору Ганновер-Мюнден, голова комісії — капітан Олександровський (третій праворуч (у краватці)), на стіні зверху плакат з написом «Пробує тільки той, хто відповідає за смак страв» (б.д., орієнтовно 1917 — перша половина 1918). (ЦДАЕА. Од. обл. А-83, П-41)

За ініціативою СВУ частину вже згаданих офіцерів протягом 1916 р. відряджали до таборів полонених українців, і зокрема до Раштату¹⁴, з метою проведення там національно-просвітницької роботи. Тож не дивно, що у травні 1917 р. рада українського гуртка табору Ганновер-Мюнден звернулася до громади «Самостійна Україна» в Раштаті з проханням сприяти у виданні української таборової газети для офіцерів-українців, використовуючи для цього видавничу базу раштатського товариства «Український

Рух». У своєму листі у відповідь (від 28 травня 1917 р.) Генеральна старшина громади раштатців «з незвичайною радістю» привітала такий задум і просила деталізувати план практичної реалізації цього проекту, зокрема фінансовий бік справи¹⁵. Але, як з'ясувалось, гурток офіцерів у Ганновер-Мюндені не диспонував ані потрібними коштами, ані фаховими людьми, які могли би провадити у Раштаті цю справу, тому у своєму черговому листі (від 10 червня 1917 р.) до раштатців провід «Українського Національно-Просвітнього Товариства ім. Т.Г. Шевченка» (голова М. Вовчок, секретар М. Трезвінський) повідомляв, що йшлося лише про принципову можливість видання часопису для офіцерів у Ганновер-Мюндені¹⁶.

Контакти між двома громадами полонених українців мали місце й пізніше. Улітку 1917 р. громада офіцерів-українців висловила готовність придбати книги з таборової книгарні «раштатців» і передплатити часопис «Розсвіт», у свою чергу провід «Самостійної України» намагався додатково поінформувати «ганноверців» про культурно-мистецькі здобутки полонених, надіславши фотографії гончарських і кустарних виробів полонених Раштату. Про це, зокрема, йшлося в листах адміністративного комітету полонених офіцерів-українців й у відповіді на них секретаріату громади «Самостійна Україна»¹⁷. У вересні того ж року до раштатців надійшов лист від українського хору громади полонених офіцерів-українців з проханням надіслати ноти пісень М. Лисенка та інших українських композиторів¹⁸.

Значною подією в житті таборян — як українців, так і малоросів та чорносотенців — стало приєднання до української справи генерал-майора В. Зелінського (жовтень 1917 р.), що сталося завдяки зусиллям члена Президії СВУ О. Скорописа-Йолтуховського¹⁹. За згадками одного з членів Української громади, це значно активізувало її роботу, бо за існуючими правилами йому доручалося здійснення адміністративного проводу в Ганновер-Мюндені. Опинившись на становищі старшого у таборі, генерал «вступив до української громади, де його було обрано почесним головою. За генералом Зелінським вступили до нашої громади всі ті українці, що досі ще вагалися приставати до нас. Громада все зростала... Ми перемогли по всій лінії. Москалі та малороси при тихли, а потім швиденько роз'їхались по інших

¹³ ЦДАЕА. Альбом-83, П-41, П-43.

¹⁴ Докладніше про це див.: Sribnjak I. Enzyklopädie der Kriegsgefangenschaft: Das ukrainische Rastatt. Zur Gründung und Tätigkeit der Gemeinschaft «Die Unabhängige Ukraine», 1915–1918. München-Paris, 2020. S. 76–83.

¹⁵ ЦДАВО України. Ф. 4406. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 1.

¹⁶ Там само. Арк. 3.

¹⁷ Там само. Арк. 4–6, 7.

¹⁸ Там само. Арк. 10.

¹⁹ Зелінський В. Синьожупанники. Берлін, 1938. С. 6–7.

таборах. Старшинський табір у ГанOVERськiм Мюнденi став українським»²⁰.

Присутність у складі української організації В. Зелінського спонукала раду офіцерів табору Ганновер-Мюнден вжити енергійних заходів щодо встановлення контактів з різними українськими гуртками й установами. Вже 25 жовтня 1917 р. вона звернулася з листом до української громади табору Йозефштадт (Австро-Угорщина) «з братським привітанням і щирим бажанням, щоби праця її була як найбільше корисна для українського народу». «Ганноверці» запропонували «увійти з ними в близькі стосунки» й висловлювали сподівання, що «тільки єдність і спільність праці дасть змогу нашому народові піднятися до рівня культурних європейських народів, щасливіших від нас історичною долею». Завершувався цей лист висловленням сподівання у тому, що громади полонених офіцерів-українців мають спільність духовного життя та надалі одностайно працюватимуть «над усестороннім відродженням занедбаного рідного краю. Ми протягнемо Вам братню руку до спільної праці і боротьби за кращу будучність нашого народу»²¹.

У грудні 1917 р. рада громади офіцерів-українців табору Ганновер-Мюнден (голова — підпоручик Г. Сиротенко) розмістила на шпальтах «Вістника СВУ» чергову свою відозву — на цей раз до всіх офіцерів-українців, які перебували у таборах полонених офіцерів російської армії в Німеччині й Австро-Угорщині. У ній відзначалося, що «лише організація, тісне з'єднання всіх синів України та спільна невпинна праця приведуть нас до досягнення повної волі». Громада закликала старшин-українців «вчитися, допомагати один одному, [...] гуртуватися, щоб бути підготовленими до безмірно-широкої праці на народній ниві», та запропонувала всім офіцерам, хто відчував у собі сили й бажання бути «дійсно корисним членом свого народу», подавати рапорти з проханням про їх переведення до Ганновер-Мюндену²². Коротко інформуючи про стан культурно-організаційного життя Української громади (на цей час до неї входило 137 осіб)²³, відозва сповіщала про наявність у таборі п'яти товариств, проведення концертів і вечірок, її підписав генерал В. Зелінський і підполковники Пухтаєвич і Коваленко²⁴ (рис. 4).

Рис. 4. Група офіцерів-українців у театральній залі табору Ганновер-Мюнден (б.д., орієнтовно 1917 — перша половина 1918). (ЦДАЕА. Од. обл. А-83, П-40)

Не забували «ганноверці» й про громаду «Самостійна Україна» (Раштат), підтримуючи сталі листування з її Генеральною старшиною (керівним органом цього табору). У листопаді 1917 р. остання своїм рішенням дозволила виставити та передати в Ганновер-Мюнден 25 книжок, які були вибрані з каталогу таборової бібліотеки офіцерами-українцями²⁵. У січні 1918 р. адміністративний комітет Української громади полонених офіцерів звернувся до секретаріату громади «Самостійна Україна» з проханням надіслати 15 примірників «Української граматики» В. Сімовича²⁶, вкрай потрібних для організації занять.

Протягом листопада 1917 — січня 1918 рр. українська організація табору урізноманітнювала офіцерам-українцям можливості для самореалізації. Так, зокрема, участь генерала В. Зелінського у її роботі спричинилася до заснування військового гуртка, який об'єднав здібних молодих офіцерів. Останніх почали відряджати до інших українських таборів з метою поживавлення діяльності тамтешніх січових організацій для активізації процесу підготовки до творення національних військових частин з числа полонених. Ще одна група офіцерів була залучена до розроблення проєктів одностроїв вояків майбутньої української армії. Силами українських просвітян і функціонерів СВУ для таборян регулярно проводилися короткотермінові виклади й окремі лекції²⁷.

Всі ці заходи в комплексі зумовили цілковиту підтримку офіцерами-українцями заклику Української мирної делегації в Бересті, з яким вона звернулася у кінці січня 1918 р. до всіх полонених офіцерів і солдат української національності — прийти на допомогу УНР в її двобої з більшовицькою Росією та зголоситися до складу

²⁰ Омельченко Т. Мої спогади про «Синіх». За державність. Варшава, 1937. С. 60.

²¹ ЦДАВО України. Ф. 3533. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 13.

²² До всіх полонених офіцерів-Українців у Німеччині. Вістник СВУ. 1917. 30 грудня. Ч. 53(183). С. 839–840.

²³ Офіцери-Українці табору Ганновер-Мюнден у Німеччині. Вісник політики, літератури й життя. 1918. 11 січня. Ч. 1–2(184). С. 17–18.

²⁴ До всіх полонених офіцерів-Українців у Німеччині. Вістник СВУ. 1917. 30 грудня. Ч. 53(183). С. 839–840.

²⁵ ЦДАВО України. Ф. 4406. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 25–27.

²⁶ Там само. Спр. 38. Арк. 44.

²⁷ Зелінський В. Синьожупанники. Берлін, 1938. С. 22–23.

українського національного війська. Громада полонених офіцерів-українців табору одностайно підтримала це звернення та активно долучилася до процесу формування «Синьожупанної» дивізії, тим більше що невдовзі німецька військова влада у порозумінні з урядом УНР доручила В. Зелінському взяти на себе відповідальність за її комплектування та подальшу організацію. На виконання цього розпорядження генерал В. Зелінський разом зі своїм штабом 4 лютого 1918 р. виїхав з табору до Берестя, де й став до формування дивізії з полонених українців (з 13 лютого).

Натомість рада офіцерів-українців Ганновер-Мюндену розпочала відряджати членів таборової української організації до таборів Раштат, Вецляр і Зальцведель, які перебирали там на себе виконання функцій військових начальників утворених з числа полонених вояків-українців відділів. Тільки до табору Вецляр з Ганновер-Мюндену в лютому прибуло 95 офіцерів-українців, зусиллями яких стало можливим сформувати два транспорти полонених, які пізніше долучилися до складу дивізії²⁸. До табору Раштат з Ганновер-Мюндену вирушило 93 офіцери, яких було призначено на командні посади в маршових сотнях «Січового полку імені І. Богуна» (перший транспорт) і «Січового куреня ім. Гетьмана Виговського» (другий)²⁹.

Одночасно до Ганновер-Мюндена переводилися ті офіцери-українці, які утримувалися в інших таборах, але зголовилися долучитися до складу дивізії. Всі вони мали пройти короткий «ідейний вишкіл» у Ганновер-Мюндені й лише після цього їх відправляли до вишкільного табору. Для їх національного освідомлення використовувалися всі можливості, зокрема й 10-ті Шевченківські свята березня 1918 р. Невідомий кореспондент у своєму листі до редакції «Вісника» відзначив «єдність, одностайність, високе одушевлення, з яким святкували роковини Т. Шевченка в таборі “Hann.-Münden” офіцери українського походження». І хоча старшини-українці належали до різних політичних партій і станів, мали різну освіту та інколи діаметральні політичні переконання, всі вони «злилися в сей великий день, всі об'єдналися біля того прапору, на яким огнем Шевченківського слова так яскраво витаврована велика ідея культурного й соціального визволення українського народу»³⁰.

²⁸ З таборового життя. *Громадська думка*. 1918. 23 лютого. Ч. 14(153). С. 4.

²⁹ Перша й друга відправка на Україну відділів українського війська з полонених українців німецьких таборів. *Вісник політики, літератури і життя*. 1918. 14 квітня. Ч. 15(198). С. 225–227.

³⁰ Там само. С. 225.

У цей день актив табору обладнав та прикрасив великий зал таборового театру національними прапорами й квітами, на сцені встановили портрет Кобзаря. У святковому концерті взяли участь: поручик П. Панасюк, який розповів біографію поета, капітан Яворський і полковник Педаш-Педашенко, що прочитали окремі вірші Т. Шевченка; хор старшин під орудою поручика Коньковського (солісти — капітан І. Личко та прапорщик Ткаченко)³¹.

До роботи з щойно переведеними до табору офіцерами-українцями навесні-влітку 1918 р. короткочасно залучалися В. Сімович, Р. Смаль-Стоцький, В. Пачовський, Б. Лепкий, які провадили виклади на організованих у Ганновер-Мюндені курсах українознавства³² (рис. 5).

Рис. 5. Член Союзу визволення України та організатор культурно-освітньої роботи в таборах полонених українців д-р В. Сімович (стоїть праворуч) із офіцерами в таборі Ганновер-Мюнден (б.д., орієнтовно 1917 — перша половина 1918). (ЦДАЕА. Од. обл. А-83, П-42)

³¹ Шевченкове свято в таборі полонених офіцерів-Українців «Hann.-Münden» в Німеччині. *Вісник політики, літератури й життя*. 1918. 14 квітня. Ч. 15(198). С. 225.

³² Золота Липа: ювілейна збірка творів Богдана Лепкого з його життєписом, бібліографією творів і присвятами / під ред. З. Кузеля. Берлін, 1924. С. 81; Лев В. Богдан Лепкий 1872–1941. Життя і творчість. *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка*. Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто, 1976. Т. ССІІІ. С. 64–65.

Згадувані курси мали скінчити всі офіцери-українці, які зголошувались до служби в українській армії. Останні мали також скласти випускні іспити, на яких був присутній вже звільнений з німецького полону сотник Г. Сиротенко³³.

Культурно-освітня робота в Ганновер-Мюндені тривала й на початку осені 1918 р., що засвідчує видання можливо єдиного числа таборового двотижневика «Основа» 8 вересня ц.р. (редактор — Федір Радченко). Текст цього номеру був ілюстрований малюнками й розтиражований на гектографі³⁴. Гаслом часопису редакція обрала слова Л. Українки «О горе тим рукам, що звикли у неволі». У редакційній статті організатори висловлювали сподівання на те, що журнал «зверне на себе увагу таборового суспільства і стане великою справжньою основою культурного єднання товаришів-українців у межах нашого табору»³⁵.

Стаття авторства М. Тверитина розкривала специфіку діяльності таборових просвітніх організацій, члени яких свідомо сприймали свій великий обов'язок і відповідальність перед Україною, усвідомлюючи те, що тільки інтенсивна культурно-освітня національно-організаційна робота дасть їм змогу «не бути викинутими могутю повинню з життя» серед «напливу нових хвиль в житті українського народу»³⁶. З огляду на це перед таборянами постало завдання сприяти поширенню знань з обширу українознавства, а також подбати про організацію викладів із різних галузей наук (природознавства, агрономії, лісівництва тощо). Декларувалася важливість ознайомлення полонених з основами музичних знань і популяризація серед них національних пісень³⁷.

Важливою подією в житті української громади табору стало відзначення річниці діяльності Українського національно-просвітнього

товариства ім. Тараса Шевченка та 62-ліття від дня народження Івана Франка. Урочистості відбулися 18 серпня 1918 р. у залі таборового театру, що був для цього прикрашений квітами і гірляндами. На сцені встановили стіл з портретом письменника, а сама імпреза розпочалася виступом Ф. Радченка (на той час голови згадуваного товариства) та довшою промовою В. Сімовича. У програмі була декламація віршів, а також пісенна частина за участі хору й оркестру³⁸.

Виокремлення заходами СБУ офіцерів-українців у таборі Ганновер-Мюнден та його українізація уможливили значне обмеження впливів «чорносотенців», а налагодження культурно-просвітницької роботи в середовищі офіцerstва сприяло пробудженню їхніх національних почуттів, перетворювало «малоросів» на українців-патріотів, які ясно усвідомлювали свої завдання у справі захисту та розбудови української державності. Важливе значення мали й зусилля кількох найактивніших офіцерів-українців (поручика О. Вишнівського, підпоручиків Т. Омельченка й Г. Сиротенка, військового урядовця М. Пащенко-Вовчка), які, вже маючи вироблений національний світогляд, взяли на себе основний тягар організаційної роботи. Разом з тим слід відзначити поважний внесок у справу українізації табору генерала В. Зелінського, який завдяки своєму авторитету справляв потужний вплив на ту частину офіцерів-українців, які все ще коливалися у виборі національно-політичних орієнтирів.

Разом з тим створення українського табору Ганновер-Мюнден мало велике значення не лише для національно-патріотичного виховання офіцерів-українців, але й для справи формування у таборах українських національних відділів, що стало можливим після підписання мирної угоди між УНР і державами Почвірного союзу в лютому 1918 р. в Бересті. Спільні зусилля невеликої кількості офіцерів-українців заклали перші цеглинки у підмурок української армії, і хоча дві дивізії синьожупанників були невдовзі роззброєні, старшинський склад цих формацій взяв діяльну участь у національно-визвольних змаганнях українського народу 1917–1921 рр.

³⁸ Терещенко. [Про роботу Українського національно-просвітнього товариства ім. Т.Г. Шевченка]. *Основа*. 1918. 8 вересня. С. 6–7.

REFERENCES

- Pater, I. (2016–2017). Prosvitnia pratsia halychan sered viyskovopolonenykh ukrainsiv rosiiskoi armii v taborakh Avstro-Uhorshchyny ta Nimechchyny (1914–1918), *Z istorii zakhidnoukrainskykh zemel*, 12–13, 121–143 [in Ukrainian].
- Pater, I. (2021). Soiuz vyzvolennia Ukrainy: viyskovo-politychnyi aspekt (1914–1918 rr.). *Viiskovo-naukovy visnyk*, 35, 81–113 [in Ukrainian].

- Sribniak, I. (1999). Poloneni ukraintsi v Avstro-Uhorshchyni ta Nimechchyni (1914–1920 rr.). Kyiv [in Ukrainian].
- Sribniak, I. (2000). Kulturno-prosvitnytska ta orhanizatsiina diialnist polonenykh ofitseriv-ukraintsiiv rosiiskoi armii v taborakh Nimechchyny i Avstro-Uhorshchyny u 1917–1918 rr. Ukrainskyi konservatyzm i hetmanskyi rukh: istoriia, ideolohiia, polityka. *Visnyk Kyivskoho derzhavnogo lnhvistychnoho universytetu. Seriia «Istoriia, ekonomika, filosofia»*. Kyiv, 4 (Zbirnyk naukovykh prats kafedry istoriyi Ukrainy ta zarubizhnykh kraiin, 1), 173–190 [in Ukrainian].
- Sribniak, I. (2020). Enzyklopädie der Kriegsgefangenschaft: Das ukrainische Rastatt. Zur Gründung und Tätigkeit der Gemeinschaft „Die Unabhängige Ukraine“, 1915–1918, München-Paris [in German].
- Sydorenko, N. (2000). Natsionalno-dukhovne samostverdzhenia. U 3-kh ch. (Ch. I. Ukrainska taborova periodyka chasiv Pershoi svitovoi viiny). Kyiv [in Ukrainian].
- Tynchenko, Ya. (1995). Ukrainske ofitserstvo: shliakhy skorboty ta zabuttia (1917–1921 roky), Kyiv, 1 [in Ukrainian].
- Tinchenko, Ya. (1997). Belaya gvardiya Mikhaila Bulgakova, Kiev-Lvov [in Russian].
- Tynchenko, Ya. (2007). Ofiterskyi korpus Armii Ukrainskoi Narodnoi Respubliky (1917–1921), Kyiv, 1 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до редакції: 05.10.2025 р.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.10.2025 р.

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.12.2025 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)